

KONSTITUTIVNA MOĆ JEZIKA I ETIČKO SOPSTVO U TEJLOROVOJ FILOSOFIJI

CONSTITUTIONAL POWER OF LANGUAGE AND ETHICAL SELFHOOD IN TAYLOR'S PHILOSOPHY

ABSTRACT There are numerous philosophical works in the contemporary philosophy that testify to the strength of his linguistic thought has been still intensive and dynamic even after half the century of its realization. These include reflections on influence and the great strength of language inside the subjectivity deriving from the thought workshop of the Canadian philosopher Charles Taylor. The chapters of this work consider the leading moments present in Taylor's philosophy laying the foundation pillars for the linguistic paradigm of ethical selfness as well as all the authors „helping“ him in creating such an identity.

Key words: language, ethical selfness, thought, identity, epiphany, hermeneutics, Taylor.

APSTRAKT Da je snaga lingvističkog obrta nakon više od pola vijeka od njegovog realizovanja još uvijek intenzivna i dinamična svjedoče brojni filozofski radovi savremene filozofije. Njima se priključuju i refleksije o uplivu i virtuoznoj moći jezika unutar subjektivnosti što dolaze iz misaone radionice kanadskog filozofa Čarlsa Tejlora. Upravo će poglavlja u ovom radu razmatrati vodeće momente Tejlorove filozofije koji postavljaju temelje za lingvističku paradigmu etičkog sopstva, kao i sve one mislioce koji mu „pomažu“ pri stvaranju takvog entiteta.

Ključne riječi: jezik, etičko sopstvo, mišljenje, identitet, epifanija, hermeneutika, Tejlor.

Još od antičkih vremena neizostavna osobenost i specifičnost čovjekovog postojanja iskazivana je putem njegove sposobnosti da govori. Stoga je jezik, ma koji oblik civilizacijskog poretka bio uspostavljen, uvijek bio okosnica elementarnog skoka koji je čovjeka izdvajao i razlikovao spram ostalih živućih bića. Gotovo nepregledni broj raznih teorijskih pokušaja i misaonih napora smjerao je ka zahvatanju u tu najrasprostranjeniju i najprisutniju pojavnost čovjeka koja je istovremeno svagda i pretendovala na neospornu tajnu, zagonetnost čiji je svaki pokušaj krajnjeg odgonetanja bio uzaludan. S tim u vezi ne predstavlja nikakvo iznenađenje činjenica da su i najznačajniji filozofi kako prošlosti tako i sadašnjosti pokušavali da daju odgovor na vrlo važno pitanje jezika i njegove suštine i značenja, kako za čovjeka tako i za društvo koje konstituiše. U tom kontekstu se može razmatrati i misaono problematizovanje jezika u djelu znamenitog kanadskog filozofa i sociologa Čarlsa Tejlora (Charles Taylor). I to osobito ako se ima u vidu da je za njega mišljenje o jeziku uvijek i jezičko konstituisanje mišljenja kao ekskluzivnog manifestovanja sopstva, identiteta, ili onoga što bi se u modernom dobu označilo kao subjektivitet, ali

samo ako je kao u njegovom slučaju on bremenit etičkim zahtjevima, kao garantom njegovog postojanja.

U vezi sa gore navedenim namjera ovog rada je da pokuša, u jednom ma koliko god to bude moguće sažetom maniru, da iskaže moć i samim tim konstitutivne mogućnosti jezičke dimenzije u Tejlorovoj filosofiji. U tom smislu će se naredni redovi strukturisati u nekoliko zasebnih cjelina, kako bi se pokušao dati odgovor na pitanja koja razmatraju odnos designativne (označavajuće) i ekspresivne upotrebe jezika, značaj jezika za konstituisanje ličnog identiteta, morala, reflektivni kapaciteti jezika, kao i epifanijska uloga poetizovanog jezika.

Designativnost *versus* ekspresivnost jezika

Već u svojim ranijim knjigama poput *Human agency and language* (1985), Tejlor jasno pravi razliku koja će postati perjanica u njegovom cjelokupnom poimanju jezičke stvarnosti, a koja se tiče poznate distinkcije *ekspresivno-designativno*. Pominjana suprotnost se proteže tokom čitavog autorovog stvaralaštva, pa je tako zastupljena u nešto proširenijem formatu i u njegovoj knjizi *The Language Animal: The Full Shape of the Human Linguistic Capacity* (Taylor, 2016). Shodno tome, ova razlika je potrebna kako bi se mogla uspostaviti i distinkcija između istorijske pozadine ovog problema i naše sadašnjice, imajući u vidu njegov uvid da određeni istorijski periodi pripadaju ili designativnoj ili ekspresivnoj upotrebi jezika.

Na tom fonu, a u pogledu designativne upotrebe jezika, važno je naglasiti da se jezik poima kao onaj koji referira putem riječi i znakova na objekte, osjećanja, djelanja, kao i na mišljenje, tako da oni dobijaju nezavisnu egzistenciju u odnosu na jezik. Stoga ne iznenađuje da kada se osvrće na pitanje designacije odnosno ekspresije, onda Tejlor to čini gotovo uvijek u kontekstu razlike dvije strane ili dimenzije smislenih objekata. „Prvu bismo mogli nazvati designativnom: znak ili riječ bismo mogli objasniti na osnovu toga što ona označava u širem smislu, odnosno na šta se ona odnosi u stvarnom svijetu i šta može reći o određenoj stvari“ (Taylor, 1985: 218). Jer, neka riječ ili znak postaju smisleni tako što se upućuju na stvari ili odnose koje ih označavaju. Drugu dimenziju naš filosof označava kao ekspresivnu i ona ne predstavlja običnu instrumentalizaciju jezika, realizovanu kroz shemu znak – objekt svojstvenu designativnoj upotrebi jezika, već je u bliskoj sprezi sa izražavanjem, ekspresijom naših misli, percepcija ili vjerovanja. Preciznije rečeno, nešto je izraženo kada je inkorporirano na taj način da bude manifestno, realizovano, konkretizovano, dok sama manifestacija, pak, upućuje na sveprisutnost nekog pojavljivanja.

Pored toga, designativne teorije čine da smisao postane nešto relativno lišeno zagonetnosti ili pak misterioznosti. Značenje i smisao rečenice i riječi objašnjen je njihovim odnosom spram stvari ili stanjem stvari u svijetu. One ne prevazilaze svoje ustaljene, naglašava Tejlor, gotovo posve ograđene aspekte djelovanja i smisla, jedanput ukotvljene ostaju determinisane same sobom, bez nade u mogućnost raskidanja okova značenja. Nasuprot tome, ekspresivističko

shvatanje jezika i smisla prihvata mistički potencijal jezika. Tim prije što ekspresivno značenje ne može biti posve odvojeno od medijuma u kome se i samo manifestuje. Smisao i njegovo značenje ne postiže se referiranjem na nešto drugo osim na samo sebe ili pak na neku drugu ekspresiju, te se tako ekspresija može manifestovati samo kao ekspresija ili putem ekspresije. O neuhvatljivosti, nesvodljivosti ekspresivnosti na determinisanost značenja svjedoče brojna djela umjetnosti, gdje jezik uvijek rekurira na nešto izvan sebe samog, a što je opet njegov neizostavni dio.

Prilično je sada interesantno, shodno Tejlorovom predlogu, pozvati u pomoć istorijski kontekst kako bi se bolje razumjela dva antagonistička pristupa jeziku. Samim tim, valja istaći kako je srednjovjekovni nominalizam zapravo rodonačelnik designativne teorije sa svojim odbijanjem ontološkog preimućstva univerzalija i njihovim svođenjem na *flatus vocis*. Potom se ovaj trend prenio i na modernu epohu gdje sa Dekartovim (Descartes) dualizmom supstancija nastaje plodno tlo za epistemologizaciju filosofije reprezentativnim (predstavljajkim) uzusima mišljenja. Zatim ovaj dualizam postaje predvorje naučne revolucije 17. vijeka, čemu se pridružuje i Hobsov (Hobbes) mehanicizam i nešto kasnije Kondijakovo (Condillac) prosvjetiteljsko odmjeravanje čovjeka i jezika, a sve u svrhu formiranja obestraćenog, objektiviziranog svijeta. Tu se, zapravo, radi o izgradnji instrumentalizovanog jezika sve više atomiziranog sopstva koje u, primjerice, Lokovoj (Locke) filosofiji zadobija, kako kanadski filosof ističe, naziv „punktualnog Ja“, koje se svodi na monološki subjekt a koji, isto tako, i socijalnu zajednicu posmatra u monološko – instrumentalnom maniru. Sve je to vodilo ka stvaranju naturalizovane empirističke epistemologije čiji je osnov znanja dat u sirovim empirijskim podacima, a svrha svega je određena u neutralnom i apsolutnom znanju. Zato će ovaj način tretiranja jezika i dobiti naziv po njegovim utemeljivačima i biti registrovan kao *HLC* (Hobs – Lok – Kondijak) teorija. To će reći da projekat moderne kao apsolutizovanog znanja dat u Hegelovom (Hegel) istoimenom obrascu nije ništa drugo do krajnji ali ne i posljednji korak ovog zahtjeva. Bilo kako bilo, 17. vijek daje designativnu teoriju značenja, gdje sopstvo postaje puki instrument kontrole u konglomeratu ideja koje sačinjavaju mišljenje ili mentalni diskurs. Kasnije iz ovakvog shvatanja jezika nastaje vremenom ono što označavamo kao jezičkoanalitička filosofija, sa posebnim naglaskom na scijentifikovani jezik logičkog empirizma. Tejlor ne propušta priliku da ukaže i na reformisanje ovog pravca mišljenja posebno izraženog u djelima Dejvidsona (Davidson), Kvajna (Quine) ili Fregea (Frege), kada se kroz slabljenje čvrstih analitičkih dogmi otvara kapija ka postanalitičkom mišljenju analitičke filozofije. Međutim, sve će to biti izlišno da ga ubijedi u kreativnije mogućnosti jezičkoanalitičkog diskursa kao legitimnog nasljednika designativne upotrebe jezika.

E sad, a u vezi sa osnovnom namjerom ovog poglavlja, treba se posvetiti i okolnostima koje su dovele do stvaranja ekspresivne teorije jezika. Naročito, ako se ima u vidu da je ona umnogome trasirala konture savremene grupacije filozofa koji se nezvanično deklarišu kao pripadnici kontinentalne tradicije. U

tom smislu je Tejloru osobito važan pozni 18. vijek i pojava Herderovih (Herder)¹ refleksija o jeziku koja će uz Hamana (Hamann) i Humbolta (Humboldt), a u današnjim danima i Hajdegera (Heidegger), sačinjavati glavni okvir tzv. *HHH* teorije (Herder – Humbolt – Haman) jezika. U vezi sa tim, jasno je da po Herderu jezik nije tek puki svežanj riječi koje označavaju stvari, već predstavlja nosioca ove vrste refleksivne samosvijesti. Refleksiju kao mogućnost realizujemo samo u govoru, pri čemu govorenje nije puka ekspresija ovog kapaciteta već i njegova realizacija.

Imajući na umu prethodno rečeno ispostavlja se da ekspresivna dimenzija jezika postaje sve više fundamentalna za konstituisanje i kreiranje stvarnosti. Pored toga, kanadski mislilac ističe kako Herderova teorija proizilazi iz romantičarskih ekspresivističkih uvida, ali sa jednom bitnom razlikom. Naime, dok romantičari žele da izvrše otjelovljenje božanskih ideja u umjetničkim tvorevinama, stvarajući na taj način njegovu ekspresiju, odnosno epifaniju, Herder se zadržava na lingvističkoj instanci. Jer, za razliku od Boga, čovjeku je potrebna njegova ekspresija kako bi svoje ideje učinio manifestnim sebi samom. To opet znači da njegove ideje ne postoje u punom smislu te riječi prije njihovog jezičkog ili pak nekog drugog načina izražavanja. Tu se upravo razotkriva, po Tejlorovom mišljenju, puni smisao stava da je jezik, ili ekspresija uopšte, konstitutivna za mišljenje. Tek zahvaljujući Herderu i romantizmu jezik više nije skup riječi već sposobnost govorenja, izražavanja refleksivne svijesti. Na taj način učenje bilo koje pojedinačne riječi pretpostavlja ovu opštu sposobnost kao *pozadinu* (background). To dalje podrazumijeva da jezik u svojoj perspektivi može biti posmatran kao jedna cjelina (holistički pristup jeziku), gdje pri aktiviranju jedne njegove strane bivaju oprisutnjeni i svi ostali segmenti. Isto tako, smisao pojedine riječi se valorizuje tek preko mreže jezika kao cjeline, što otvara brojne mogućnosti da se jezik istražuje kao neiscrpna jezička igra, rečeno riječima Vitgenštajna (Wittgenstein), kojeg Tejlor karakteriše kao savremenog nasljednika ekspresivne teorije jezika. Ne manje važnu ulogu u izgradnji ekspresivizma imao je i Humbolt isticanjem da je jezik ponajprije govor, aktivnost, da se on tek u djelovanju ljudskog djelatnika otjelovljuje i tako manifestuje svoju istinsku prirodu. Po njemu, a opet u Tejlorovom poimanju, jezik je u stalnom toku, promjeni, dinamizmu, zbivanju, preoblikovanju, samoproždirućem prevladavanju granica ekspresije, stvaranjem novih pojmova, preinačenjem zastarjelih smislova. Sve u svemu, ekspresija se obznanjuje kao znatno šira i dublja koncepcija jezika od designativne teorije, koja stringentno ograničava

¹ Bez mogućnosti da se zađe u neku detaljniju analizu svih onih momenata u Herderovom poimanju jezika, a koje nam Tejlor zdušno predstavlja, valjalo bi makar ukazati na one najrelevantnije tekstove i studije gdje Tejlor govori o njemu, a i preko njega o *HHH* teoriji. Tako treba, pored ostaloga, posebno obratiti pažnju na njegov tekst *The Importance of Herder*, u: Taylor, Ch. (1995), *Philosophical arguments*, Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, zatim na tekst Heidegger, *Language, and Ecology*, u: Taylor, Ch. (1995), *Philosophical arguments*, a naročito na već pominjanu knjigu *The Language animal: The full shape of the human linguistic capacity*.

jezik na označavajuću dimenziju. Jezik ovdje služi samo za opisivanje svijeta, dok u ekspresivnoj lingvistici otvara nova područja svijesti, nove načine osjećanja i reakcije na stvarnost.

Tejlor, pored navedenog, želi da istakne i tri aspekta koji mu se, okvirno, čine zajedničkim za brojne teorije jezika koje bi se mogle svrstati u ekspresivnu *HHH* grupaciju. Tako on, najprije, emfazira aspekt pomoću kojeg *formulišemo stvari*, jer tek pomoću jezika implicitno prelazi u eksplicitno, zapravo ono eksplicitno implicitnom duguje svoju eksplicitnost kao što je i implicitno tek kao eksplicirano implicitno. No opet, to nije ništa drugo do ono što će Tejlor u svojim brojnim drugim radovima označiti kao jasno izražavanje, razgovjetnost (artikulisanje) stvarnosti i postojećeg. Ovaj aspekt, pored toga, pomaže i pri kontrastiranju stvari, a to će imati veoma važnu ulogu u konstitutivnoj ulozi jezika za moral. Kada se pak govori o drugom aspektu ekspresivnog jezika koji se tiče njegove *socijalne uloge*, tj. njegovog posredovanja između sagovornika, onda ovdje ekspresija omogućava da se formira zajednički svijet jezika, gdje on stvara javni prostor ili zajedničku zbirnu tačku iz koje možemo skupa posmatrati svijet. I konačno, jezik služi kao *posrednik* kroz koji se najkarakterističniji ljudski odnosi i stanja mogu manifestovati. Oni se tako tiču finijih, disparantnih suprotnosti koje odvedu ka sferi moralnih distinkcija i viših značenja. Jer, kako Tejlor ističe: „Čovjek je jezička životinja ne samo zbog toga što može formulirati stvari i stvarati reprezentacije, i tako misliti o stvarima i proračunavati, a što životinje ne mogu; već i zato što se ono što smatramo esencijalnim ljudskim odlikama razotkriva samo u jeziku, i to mogu biti samo odlike jezičke životinje“ (Taylor, 1985: 263).

Ova i ovakva analiza podsjeća da iz sva tri pomenuta aspekta slijede dvije bazične funkcije jezika date u već pomenutoj ekspresiji i naravno, ništa manje važnoj konstitutivnosti jezika. S tim u vezi, neizostavno se mora istaći njegov komunikativni karakter, koji već i etimološki upućuje na *communitas*, zajednicu, te na taj način jezik istovremeno ne samo što ima konstitutivnu ulogu za čovjeka i njegovo sopstvo već i za *zajednicu, društvo kao cjelinu*. Kada je odnos između designativne i ekspresivne teorije jezika u pitanju valjalo bi, između ostalog, još reći i to da Tejlor upozorava da se ne može razumjeti odnos rečenica prema njihovim uslovima istinitosti, što su zahtjevi jezičkoanalitičkih poslanika, a da se prethodno ne zađe u samu prirodu njegove socijalne aktivnosti, a to su forme života sa kojima je on neraskidivo povezan. Time se izriče, ujedno, i uslov i inicijativni korak ka zalaženju u krucijalne momente i funkcije jezika, a koje su već označene kao konstitutivne, razotkrivajuće i ekspresivne. Tek će naredni redovi i pokušaj da se sagleda uloga jezika u uspostavljanju identiteta, odnosno etičkog sopstva kod Tejlora, to nadamo se i potvrditi.

Jezik i etičko sopstvo

Esencijalnost ekspresivne upotrebe jezika, kako je već rečeno, osobito je bitna u kontekstu Tejlorovog sagledavanja *principa najboljeg objašnjenja* (best

account principle) kao *hermeneutičkog principa racionalnog diskursa*, gdje izbija u prvi plan *važnost jezika za konstituisanje ljudskog sopstva, a time i morala i samorazumijevanja*.

Ali, kako se najzad uspostavlja ta bliska veza između sopstva, identiteta i jezika kod Tejlora? Da li je ona koincidencija kontingentnosti ili pak znatno dublji ontološki razlozi sačinjavaju njen temelj? Naš filozof zalazi u prilične istorijske daljine kada govori o izvorima identiteta, što neće biti predmet ovog opita, ali svakako hoće one sekvence koje su bitne sa aspekta jezičkog konstituisanja identiteta. Tu, jednostavno rečeno, mora biti riječi o svojevrstnim moralnim okvirima i pozadinama identiteta, ako se ima u vidu da je moralno dobro to koje konstituše identitet. Tejlorovo sopstvo se na taj način generiše kao narativno, etičko, jezičko, između potencijalnih ostalih epiteta koji mu se mogu pripisati. Pa ipak, kakva je uloga jezika u tom procesu? I na koji način bi lingvistička dimenzija mogla da ima udjela u procesu uspostavljanja onoga što Tejlor označava kao sposobnost da se razlikuje dobro i zlo, da se bude, Aristotelovim rječnikom rečeno, *logosno biće*?

Odgovori na ovakva i slična pitanja zahtijevaju da se najprije naglasi kako smo sopstva samo onoliko koliko smo orijentisani prema dobru, što je posebno važno kada se uzme da sopstvo djelimično konstitušu i njegove samointerpretacije.² Kada je sam lični identitet u pitanju onda se on kod Tejlora nedvojbeno uvijek svodi na sraslu vezu subjekta i moralnog dobra³ koje

² Interesantna je i interpretacija subjekta kojoj Tejlor pristupa u djelu *Doba sekularizacije*. Tu on, uglavnom, varira kontrast između *neprobojnog* i *poroznog* subjekta. U slučaju neprobojnog sopstva radi se o uspostavljanju samosvrhovitosti savremenog čovjeka, gdje najvažniji ciljevi, značenja i smislovi leže unutar njega. Obrnuta stvar stoji sa poroznim sopstvom jer izvor njegovih najjačih i najvažnijih emocija i smislova leži iznad njega, tj. granica koja odvaja imanentno spram transcendentnog ovdje nema sasvim čvrste osnove.

³ Pitanje dobra kod Tejlora je prilično kompleksno i pod njim se podrazumijeva čitava *hijerarhizacija dobara*, počev od elementarnih dobara do naddobra. Najprije, naš autor ističe kako kao ljudski djelatnici uvijek živimo u određenim moralnim okvirima. Njihovo postojanje je neizbježno, jer se u horizontima ili okvirima formuliše smisao postojanja i to kroz kvalitativne razlike dobara koja uslovljavaju naše moralne reakcije. Tek život u ovim okvirima omogućava naš lični identitet, jer tu opisujemo i tumačimo svoje sopstvo kroz razmatranje onoga šta je dobro i vrijedno za nas. Ovdje se utemeljuje orijentacija i usmjerenje prema dobru. Pa ipak, nisu sva dobra od iste važnosti u životu subjekta, jer neka dobra imaju višu vrijednost i u većem stepenu definišu identitet od onih koja su nižeg karaktera. Tako se izdvajaju tzv. *životna dobra* koja kandaski mislilac određuje kao vrline, a ona, primjerice, uključuju autentičnost, hrabrost, altruizam itd. Potom se izdvajaju i *konstitutivna dobra* koja sačinjavaju sadržaj, suštinu životnih dobara; to su dobra po sebi spram kojih naša djelanja postaju i sama dobra, ona su moralni izvor našeg djelanja a ovdje bi spadali, recimo, Platonovo najviše Dobro ili hrišćanski Bog. I na kraju, dobra najvišeg reda su označena kao *naddobra*, i to su dobra koja imaju najvišu vrijednost i predstavljaju instancu pomoću koje vrjednujemo i prosuđujemo druga dobra. Pitanje hijerarhije dobara, s obzirom da ne postoji jedna nadvremenska struktura njihovog poređenja, rješava se pomoću *principa najboljeg objašnjenja*, koji ima dva aspekta, od kojih prvi zahtijeva da se razmatraju dobra koja osmišljavaju život, dok drugi inicira poboljšavanje sopstva i usvajanje većeg dobra. Zanimljivo je još i to da Tejlor uvodi koncept *nesamjerljivosti dobara* u različitim kulturama. Tačnije, dobra se mijenjaju tokom istorije pa ono što je određenoj epohi bilo od najvećeg značaja za neku narednu nema više smisla. Međutim, važno je da svaka epoha i kultura ima hijerarhiju dobara i da postoji neka vrsta njihove klasifikacije uz neizostavni karakter naddobra.

artikuliše taj identitet. Naime, dobro daje orijentir za pravac kretanja života i, pored raznovrsnih kvalitativnih distinkcija koje izranjaju kao posljedice *pluraliteta dobara*, uvijek se izdvaja neko najviše dobro koje ima posebnu vrijednost za nečiji život. Ta orijentacija ka njemu definiše identitet, pa bi udaljavanje od njega vodilo ka krizi identiteta i osjećanju besmislenosti i bezvrjednosti. Kvalifikacija viših i nižih dobara, koja uokviruje život svakog pojedinca, proističe iz njegovog orijentisanja ka manje važnim ili više važnim vrijednostima. To je ono što će Tejlor označiti kao *slabe i jake vrijednosti*, odnosno evaluacije⁴. Dakle, koncept identiteta je strogo povezan sa određenim snažnim vrijednostima koje su neizostavni dio sopstva, pa subjektivnost na taj način nije data, već se zadobija kroz proces samoartikulisanja i djelovanja u pravcu moralnog dobra.

Ova i ovakva analiza ukazuje i na važnost načina na koji se orijentišemo prema dobru kao i na bitnost uspostavljanja snažnih vrijednosti. Podsjećamo, to je proces koji dugujemo jezičkim aktivnostima, a u izvjesnoj mjeri i samointerpretaciji, jer čovek je po Tejloru samointerpretativna životinja. Istovremeno, važno je da subjekt ima osjećaj svrhovitosti života i najvišeg dobra ka kojima će se usmjeravati, a takve svrhe upravo formiraju i strukturiraju samointerpretaciju svakog pojedinca koja je moguća samo unutar jezika. Kako je oformljena bliska veza između sopstva i moralnosti, onda nije nimalo čudno da je snažna evaluacija neophodna odlika identiteta. Iz toga slijedi da Tejlor smatra kako se jedino kroz jezik može uspostaviti vrsta razlike svojstvena snažnim evaluacijama, poput onih višeg i nižeg, esencijalnog i površnog i tome sl. Samo biće sa jezikom i pristupom hijerarhiji vrijednosti može se smatrati moralnim, a na taj način i postojećim, samouspostavljenim bićem, pri čemu se identitet ne zasniva kroz unutarnje, interne vrijednosti, već one eksterne, inteligibilne, najviše vrijednosti naddobra.

Pa ipak, na koji način kanadski idealista obrazlaže sposobnost da se orijentišemo u moralnom prostoru? Kakva je konstitutivna uloga jezika u svemu tome? Djelimično objašnjenje dato je u tekstu *What is human agency?* gdje kroz međusobno preplitanje samo-interpretacije i izbora snažne ili slabe evaluacije sopstvo zadobija identitet. Primarni cilj uvođenja razlike između snažnih i slabijih evaluacija leži u zaposjedanju kontrasta između različitih tipova sopstava koji se na njima baziraju. „Subjekta koji jedino vrjednuje slabo – to jest, donosi odluke o tome da li će jesti sada ili kasnije, provesti odmor na sjeveru ili na jugu – mogli bismo da označimo kao onog koji jednostavno mjeri alternative. Sa druge strane, onog ko razvija jezik vrijednosnih suprotnosti između želja, mogli bismo nazvati snažni evaluator“ (Taylor, 1985: 23).

U istoj namjeri, na drugom mjestu, Tejlor ističe: „Nema drugog načina na koji možemo steći svoju ličnost osim preko jezika. Prvo učimo svoje jezike

Pomenuti *pluralizam dobara* je koristan jer izbjegava bilo kakve univerzalizacije i apsolutizacije dobara određene kulture ili civilizacije, te na taj način omogućava postojanje različitosti i međusobnog priznanja.

⁴ Posebno interesantna studija o vezi snažnih vrijednosti i etike kod Tejlora nalazi se kod Artoa Laitinena (Laitinen, 2003).

moralnog i duhovnog rasuđivanja tako što učestvujemo u kontinuiranoj konverzaciji s onima koji nas podižu. Značenja koja su ključne reči prvo imale za mene jesu značenja koja one imaju za nas, to jest zajedno za mene i moje partnere u konverzaciji“ (Tejlor, 2008: 62). Gotovo da je evidentno da slabi evaluator ima odlike refleksije, vrijednovanja, kao i volje. Ali, u suprotnosti sa snažnim evaluatorom nedostaje mu ono što se metaforički često označava kao „dubina“. Snažni evaluator koji je i paradigma, ako tako možemo reći, cjelovitog, potpunog subjekta, prosuđuje svoje alternative kroz znatno bogatiji jezik. On ne čini izbore na osnovu kalkulativne procjene mogućih alternativa, već i na osnovu kvalitativne karakterizacije njegovih želja kao viših ili nižih, plemenitijih ili prostijih i tome sl. Iz toga proističe da je ovaj *kvalitativni kontrast* prevashodno jezička postavka, pa tako snažni evaluator zahvaljujući jeziku može izraziti (ekspresija) superiornost jedne od mogućnosti. Na osnovu toga, moguće je i akcentovati preimućstvo neke vrijednosti uzimajući u obzir kompleksnost i dubinu jezika *kontrastivne karakterizacije*. Tek tako snažni evaluator zadobija artikulaciju i dubinu koja nedostaje slabom. „Ono što ovdje pokazujem terminom 'kvalitativni kontrast' predstavlja osjećaj da je jedan način djelovanja ili življenja viši nego drugi ili, u drugim slučajevima, da je određeni način življenja niži... Neki načini življenja i djelovanja imaju poseban status, iznad su drugih; dok, u određenim slučajevima, drugi su ponižavajući“ (Taylor, 1985b: 236). Istovremeno, Tejlor sa konceptom kontrastnog jezika, koji je doista od suštinskog značaja, pomaže da izađemo na kraj sa dilemama koje često prate život a tiču se istovremenog kombinovanja više različitih dobara. Na osnovu takvog viđenja proizilazi da sopstvo naprosto zahtijeva lingvistički *životni okvir* (framework), jer snažne vrijednosti mogu tek na taj način biti otjelovljene.

Valjalo bi ukazati još i na to da egzistiranje u jezičkoj dimenziji ne obezbjeđuje samo novu vrstu svijesti o stvarima koje nas okružuju, već i znatno rafiniraniji osjećaj za smisao čovjeka, i stoga znatno kompleksniju skalu *emocija*. I u tom opsegu, promijenjeno ili transformisano razumijevanje smisla označice promjenu i transformaciju *emocija*. Ove emocije, koje dakako upućuju na subjekt, otvaraju osjećaj za ono što je humano i tako smjeraju na validne uvide u ono što je uistinu važno kako nama tako i drugima. Stoga, emocije omogućuju da se razotkrije šta je dobar život, a isto tako uključuju i razotkrivanje kvalitativnih razlika između naših želja i ciljeva. Jezik je, kako se čini, isto tako, esencijalan za ove emocije, tačnije konstitutivan je za njih, jer se uspostavljanjem finijih jezičkih razlika obrazuju i finije emocije, na osnovu kojih se ostvaruje ljudsko ponašanje, tj. djelovanje, tako da „jezik artikuliše naša osjećanja, čini ih jasnijim i određenijim“ (Taylor, 1985: 71). Naravno, ova emocionalna superiornost jezičke životinje podrazumijeva i da te emocije uključuju i snažne evaluacije. Tako se, moglo bi se reći, uobličava čovjek kao samointerpretirajuća životinja, čiji emocionalni život inkorporira osjećaj šta mu je doista važno, te oblikuje njegove težnje i motivacije. Bez jezika nikada ne bismo imali osjećaj za razliku između onoga što je zaista bitno i onoga što nam je s vremena na

vrijeme poželjno, pa su zato naša osjećanja i otvorena za buduću artikulaciju jer je već unaprijed involviraju. To će reći da baš jezik daje ekspresiju kvalitativnim distinkcijama, pomoću kojih možemo da imamo osjećaj višeg cilja i tako emotivno iskustvo sa snažnim evaluacijama, on je ne samo okvir za naše odgovore već i mjesto gdje se problematizuje istinska vrijednost ili moralno dobro. Istovremeno, proces određivanja onoga što nam je uistinu bitno, vrijednovanje, može se okarakterisati samo kroz interpretacije, tačnije mnoštvo interpretacija koje stvaraju pluralizam mogućnosti. Zato interpretacija znači i odgovor na pitanje šta je dobro i, kako izgleda, nema ljudskih emocija koje nisu otjelovljene u interpretativni jezik, jer su one uvijek interpretirane emocije, koje pri svemu tome traže svoju adekvatnu formu.

U bliskoj vezi sa jezičkom strukturom sopstva leži i Tejlorovo insistiranje na *dijaloškom karakteru* ljudskog djelatnika. Preuzimajući ideju od ruskog lingviste Mihaila Bahtina (Mikhail Bakhtin), kanadski filosof naglašava kako se sopstvo formira u procesu konverzacije pri čemu dijaloško sopstvo može da se shvati i kao unutarlingvističko sopstvo. Važno je istaći da konverzacija koja ima za cilj prevazilaženje nesporazuma i nerazumijevanja ne mora da se vodi isključivo sa stvarno postojećim već i sa imaginarnim sagovornicima. Time se naš autor otvoreno suprotstavlja savremenom atomizmu i individualizmu, kao i pervertiranim formama autentičnosti modernog doba, smatrajući da je postojanje zajedničkog prostora neophodan uslov za identitet. Pored toga, on inicira i kritiku monološkog subjekta i tako zahtijeva da se u skladu sa dijaloškim zahtjevima sopstva emfazira ekspresivnost. Tu se već zalazi u javnu sferu koja predstavlja pozadinu, ono među nama, koje se stvara putem ekspresije. „Ovo je smisao po kojem čovek ne može da bude sopstvo po sebi. Ja sam sopstvo samo u odnosu prema izvesnim sagovornicima... A sopstvo postoji samo unutar onoga što nazivam 'mrežama razgovora'“ (Tejlor, 2008: 64). Primjetno je da Tejlor na taj način posmatra jezik kao mrežu, kao holističku paučinu koja povezuje, upliće, sve partikularne sudionike njenog postojanja. Bilo koja vibracija ove lingvističke mreže podstiče i stimulise ostale aktere, stvarajući neraskidivi spektar međuodnosa. Tek sada, čini se, postaje razgovjetnije kako jezička dimenzija takođe čini da ljudi postanu sposobni za nove međurelacije, nove načine usmjeravanja jednih prema drugima, intimiziranja i distanciranja, kao i hijerarhije ili jednakosti.

Epifanijsko iskustvo, poetizacija sopstva i jezik

Postoji još jedna sfera u kojoj se na eksplicitan način manifestuje konstitutivna moć jezika, a tiče se umjetničkog stvaranja, posebno poezije i naracije. Izuzetno važno mjesto u Tejlorovom razmatranju jezika zauzimaju tzv. *suptilniji jezici* koji su rafinirani produkt njegove ekspresivne upotrebe, a tu se misli prije svega na jezik umjetnosti. Razvojni put ka, kako on ističe, „modernizovanoj“ umjetnosti svoje korijene ima u romantičarskom ekspresivnom shvatanju umjetnosti i njegovoj bitnosti u konstituisanju etičkog sopstva. U prilično

istorijski opširnom i hermenutički bogatom opisivanju svih pojedinačnih koraka koji su doveli do stvaranja romantičarske autentičko – ekspresivne umjetnosti, kao i njenog značaja za dezintegriranje do tada dominantne instrumentalizovane strukture jezika i neangažovane stvarnosti, izdvaja se pojam *epifanije* (objave), kao neizostavni segment transformacije sopstva.

U vezi sa prethodno rečenim, kanadski mislilac ne prihvata da se lični identitet bazira na samoizolovanoj samokreativnosti jer, na kraju krajeva, identitet zahtijeva kretanje po „dubinama“ izvan sopstva, *zahvatanje u područje moralnog dobra*, snažnih vrijednosti. Tu će upravo biti važan pojam epifanije, koja ima zadatak da u savremenom svijetu, lišenom bilo kakvog transcendentnog poretka, razbije imanentni okvir i zaposjedne jedan smisleniji identitet. Zato se kao imperativ u njegovom istraživanju ispostavlja potraga za *moralnim izvorom* izvan sopstva a kroz jezike koji su u dosluhu sa tim izvorom. Ovo je mjesto gdje stupa na scenu moderna umjetnost koja svoje korijene ima u romantizmu ali ga isto tako, usljed njegovih manjkavosti, nadilazi.

U modernoj pak umjetnosti akcenat je stavljen na razbijanju svakodnevnog života i rutine, te postaje izglednije da nema više jasnog usmjerenja ka onostranim idealima, kao kod romantičara, ali time se ne onemogućava epifanija, jer moderni umjetnički subjekt ostvaruje vezu između subjektivnosti i transcencije upravo zahvaljujući *imaginaciji*.

Štaviše, u modernoj umjetnosti se teži ka manifestaciji skrivenog, ali pod uslovom da je to skriveno dato izvan pojedinca, čime se dezavuiše primat ispraznog subjektivizma. Tako, recimo, epifanijska moć riječi u poeziji uslovljena je raskidom sa svakodnevnim načinom izražavanja. Naravno, Tejlor neće reći da se prosto – naprosto radi o pukom nestanku subjektivnog, već prije o uzdizanju subjektivnog u jednu višu stvarnost, gdje blagodat dolazi iz transcendentne sfere⁵. Stoga nas epifanija oslobađa obestemeljenog, bezličnog, mehanizovanog svijeta i otvara dveri misterije i duhovne realnosti koja nas nadilazi. Upravo se u njoj nalazi izvor autentičnosti jer nam ona daje priliku da vidimo Dobro, tačnije naddobro koje može poslužiti kao ideal i orijentir. To implicuje da treba da se uspostavi stanje u kom će neki metafizički princip ponovo imati kohezivnu ulogu unutar društva, gdje će zajedničarenje i djelovanje u skladu sa zajedničkim dobrom postati novi smisao. Po takvom scenariju, Tejlor vjeruje da moderna umjetnost a posebno poezija, rekurira ka nečemu, Bogu ili tradiciji, za koje je ubijedena da postoji zarad svih nas. I uz to da se taj smisao nama može otkriti jedino uz pjesničko, jezičko, posredovanje jer je transcendentna istina data tek putem njegovog djela. Moderna epifanijska umjetnost samo otkriva kako samoograničavajuća sloboda i želja za autentičnošću zavise od nečeg plemenitog i božanskog, od glasa izvan nas koji nas priziva i daje smisao. Na taj način, Tejlor nudi novi put unutar sekularizovanog svijeta koji može dovesti do desekularizacije svijeta.

⁵ Za Tejlora je osobito Rilkeova (Rilke) poezija dobra paradigma takve poezije. Pored njega ističe i Eliota (Eliot), Celana (Celan), Šelija (Shelley), Pounda (Pound), Vordsvota (Wordsworth), Koldridža (Coleridge), itd.

Da bi Tejlorova odrednica etičkog sopstva i konstitutivna uloga jezika u njemu izgledala potpunija nije zgoreg podsjetiti i na tek poneku usputnu slabost, nedosljednost, da ne kažemo kontradiktornost, njegovih uvida. Tako, počev već od ključne razlike designativnog i ekspresivnog u jeziku čini se da Tejlor pomalo naivno pristupa odveć nekritički ekspresivnoj upotrebi jezika. Jasno je da mu izražajnost nadilazi očigledno veoma tijesne okvire jezika koji su dati u pukoj reprezentativnoj teoriji, gdje riječi naprosto označavaju pojedinačnu stvar ili pojam. No, to svakako ne može biti dovoljan razlog da se tako grubo odbace teoretičari koji dolaze iz jezičkoanalitičke tradicije. Iako priznaje izvjesne domete mislilaca poput Dejvidsona ili Kvajna, ne možemo se oteti utisku da ipak podcjenjuje njihove ključne uvide, izbjegavajući da stupi u otvoreni dijalog sa njihovim stavovima.

Isto tako, zanemarena je jedna čitava tradicija pragmatističke filozofije jezika gdje se ovaj fenomen posmatra na prilično originalan način, nezavisan i od designativne i od kontinentale upotrebe jezika. Tu se prije svega misli na pragmatističku teoriju značenja i uspostavljanje objektiviteta kao konsenzusa između subjektivističkog. Bilo bi vrijedno pomena, recimo, Rortijevo (Rorty) shvatanje jezika koje izbjegava kako njegovu kontinentalnu (ekspresivnu) „mistifikaciju“ tako i jezičkoanalitičku „scijentifikaciju“, ukazujući na umjereniji put, koji je u njegovom vokabularu poznat kao *kontingencija jezika*. Na taj način se on, u suštini, oštro suprotstavlja i empirističkoj kao i racionalističkoj tradiciji u filosofiji. Jezici, odnosno naši konačni vokabulari, kada se primijene na tradiciju, određuju kriterijum loših i dobrih argumenata ili valjanih zaključaka te na taj način obezbjeđuju okvir za djelovanje. Vokabulari, rječnici su, na prvom mjestu, napravljeni a ne otkriveni na osnovu datog okvira pojmovnih normi i njoj korespondirajuće prakse racionalne argumentacije. Dakle, jezici, vokabulari su slučajni, skloni promjeni u skladu sa socijalnim okolnostima, tako da se ne mogu posmatrati kao neka kolosalna, nepromjenljiva stvar.

U nastavku bi se Tejloru, možda, moglo i zamjeriti zato što inicira svojevrсни „lingvistički idealizam“ koji nastaje pod, reklo bi se, uticajem Hegelovog idealizma. Traženje čvrstih, istrajnih ideala koji u identitetu snažnog evaluatora treba da imaju ključnu ulogu pri samointerpretaciji vrlo često izgleda da odvodi Tejlora u samoprotivječje. Naime, iako insistira na pluralitetu moralnih dobara i neophodnosti stalne promjene u samotumačenju, čini se da on ipak svom subjektu daje unaprijed skrojen obrazac uzusa u skladu sa kojim treba djelovati, a koji najčešće u odori naddobra imaju inteligibilni karakter. To svakako ne umanjuje značaj kvalitativne kontrastnosti jezika prilikom izbora koji se pravi u svakodnevnom ponašanju, ali nedvojbeno obesmišljava, devoluntarizuje inicijativu i kreativnost subjekta.

U istovjetnom maniru, uvođenjem pojma epifanije u sferu poezije, književnosti, Tejlor namjerno diskriminiše određene literarne forme, sa željom da ukaže kako su neki jezici suptilniji i tako podrobniji i prilježniji za moralni skok a na taj način i cjelovito sopstvo. Estetizacija ideniteta, što je svakako prisutno kroz upliv jezičke umjetnosti u sopstvo, Tejloru služi za marginalizovanje svega

onog što ne spada u tzv. visoku umjetnost, izraslu na temeljima romantizma. Čitavo područje postmodernističkih pjesnika, ili onih za koje umjetnost biva bitna poradi nje same, koja nema ovaj karakter moralnog angažmana, biva označena kao nerelevantna ili kao produkt masovne, popularne kulture.

Šire gledano, i pored izvjesnih zamjerki Tejlorova filosofija, kako subjektivnosti tako i jezika, gotovo da ostaje bez premca u savremenoj duhovnoj konstelaciji. Svakako da njegova rješenja i neiscrpni interpretativni potencijali tek treba da budu predmet brojnih istraživačkih predloga, pa tako i ovaj prikaz koji daje tek grube smjernice, može predstavljati oprezan korak u tom pravcu.

L i t e r a t u r a

- Laitinen A. (2003). *Strong Evaluations Without Sources: On Charles Taylor's Philosophical Anthropology and Cultural Moral Realism*, Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Taylor, Ch. (1985) Self-interpreting animals, u: Taylor, Ch., *Human agency and Language*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 45-77.
- Taylor, Ch. (1985), Theories of meaning, u: Taylor, Ch., *Human agency and Language*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 248-293.
- Taylor, Ch. (1985). Language and Human nature, u: Taylor, Ch., *Human agency and Language*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 215-248.
- Taylor, Ch. (1985). What is human agency?, u: Taylor, Ch., *Human agency and Language*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 15-45.
- Taylor, Ch. (1985b). The diversity of Goods, u: Taylor, Ch., *Philosophy and the Human science*, Cambridge: Cambridge University Press, str. 230-248.
- Taylor, Ch. (1995). Heidegger, Language, and Ecology, u: Taylor, Ch., *Philosophical arguments*, Cambridge, Massachusets. London: Harvard University Press, str. 100-127.
- Taylor, Ch. (1995). The Importance of Herder, u: Taylor, Ch., *Philosophical arguments*, Cambridge, Massachusets. London: Harvard University Press, str. 79-100.
- Taylor, Ch. (2016). *The Language Animal: The Full Shape of the Human Linguistic Capacity*, Cambridge, Massachusetts, and London: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Taylor, Ch. I Dreyfus, H. (2015). *Retrieving Realism*, Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Tejlor, Č. (2002). *Bolest modernog doba*, Beograd: Beogradski krug i Čigoja štampa.
- Tejlor, Č. (2008). *Izvori sopstva: stvaranje modernog identiteta*, Novi Sad: Akademska knjiga.
- Tejlor, Č. (2011). *Doba sekularizacije*, Beograd: Službeni glasnik.